

Το ζήτημα του πολιτεύματος

του Τάκη Βιδάλη¹

Ο προβληματισμός για την εγχώρια οικονομική κρίση, τις συνέπειες του «μνημονίου» στην εθνική μας κυριαρχία και, κυρίως, για την κρίση του πολιτικού συστήματος, έχει προς το παρόν εστιασθεί σε ευθύνες προσώπων και κομμάτων. Οι περισσότεροι αναλυτές δείχνουν να πιστεύουν ότι είτε συγκεκριμένα πρόσωπα (πολιτικά ή μη) είτε κάποια κόμματα είτε και τα δύο δεν ανταποκρίθηκαν στις ευθύνες της εξουσίας που άσκησαν –και ασκούν–, ότι επομένως η λύση θα προκύψει από άλλα πρόσωπα και –ενδεχομένως– άλλα κόμματα, πιο ικανά, πιο υπεύθυνα και πιο έντιμα.

Η προσέγγιση αυτή διακρίνει μεν ορισμένες δυσλειτουργίες στο θεσμικό πλαίσιο που ασκείται η εξουσία, σχετικές ιδίως με τον έλεγχο του πολιτικού χρήματος και τη ρύθμιση της ευθύνης υπουργών και βουλευτών, χωρίς ωστόσο να αναρωτιέται για την καταλληλότητα των βασικών δομών του πολιτεύματός μας: αυτές, όπως ορίστηκαν από την καθιέρωση του κοινοβουλευτικού συστήματος διακυβέρνησης τον 19^ο αιώνα και τη λύση του πολιτειακού, με το δημοψήφισμα του 1974, και αποτυπώθηκαν στο Σύνταγμα του 1975, δεν αμφισβητούνται.

Υπάρχει λόγος, δυστυχώς, που καθιστά αυτή την επίμονη αναζήτηση «κακών» υπερβολικά καθησυχαστική. Δεν είναι, δηλαδή, τόσο βέβαιο ότι η ποιότητα των θεσμών μας είναι επαρκής, αρκεί να βρεθούν οι «καλοί» λειτουργοί τους.

Η μεγάλη αφήγηση

Πριν δούμε ποιος είναι αυτός ο λόγος, θα άξιζε να θυμηθούμε ότι, στα τριάντα πέντε χρόνια της, η μεταπολίτευση καλλιέργησε επίμονα μια «μεγάλη αφήγηση» που ήθελε τη δημοκρατία να βασίζεται σε ισχυρούς θεσμούς και να λειτουργεί για πρώτη φορά ομαλά στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Η αφήγηση αυτή είχε τουλάχιστον τρία ισχυρά επιχειρήματα: ο στρατός μένει στους στρατώνες του, οι κομμουνιστές είναι νόμιμοι και, βέβαια, μετέχουμε οργανικά σε μια υπερεθνική κοινότητα με μεγάλη παράδοση ανάπτυξης της δημοκρατίας!

Φαίνεται ότι πιστέψαμε όλοι τόσο πολύ στην «ομαλότητα», ώστε δεν καταλάβαμε ότι ακριβώς με αυτούς τους «ισχυρούς» θεσμούς η χώρα έφθασε στο χείλος της χρεοκοπίας. Το ερώτημα, λοιπόν, που αμέσως

¹ Μέλος του επιστημονικού ομίλου «Αριστόβουλος Μάνεσης». Οι απόψεις που εκφράζονται είναι αυστηρά προσωπικές.

τίθεται είναι: πόσο «ισχυροί» είναι οι θεσμοί που δεν καταφέρνουν να αποτρέψουν τη φυσική ροπή οποιουδήποτε ασκεί εξουσία στην κατάχρησή της, δηλαδή στη διαφθορά;

Εκείνο που, στην πραγματικότητα, συνέβη, είναι ότι η «μεγάλη αφήγηση» της μεταπολίτευσης αγνόησε την πραγματική οργάνωση και άσκηση της πολιτικής εξουσίας, το λεγόμενο «υλικό Σύνταγμα». Αυτό λειτούργησε ανεξέλεγκτα, σε πλήρη διάσταση από το τυπικό Σύνταγμα που ξέρουμε, μοιράζοντας ρόλους και χρήμα σε «παίκτες» –πολιτικούς ή μη– μιας εξαιρετικά αδύναμης κοινωνίας.

Ο λόγος της θεσμικής υστέρησης

Η ελληνική κοινωνία της μεταπολίτευσης παρέμεινε «αδύναμη», αφού ποτέ δεν εξελίχθηκε σε κοινωνία πολιτών. Εξακολούθησε να χαρακτηρίζεται από παραδοσιακούς πελατειακούς δεσμούς, που απλώνονταν στο πολιτικό σύστημα θωρακίζοντας διαπροσωπικές εξαρτήσεις, συνήθως ανεπηρεάστες από κάποια υποτυπωδώς ορθολογική λειτουργία των κομμάτων. Το φαινόμενο του «μαζικού κόμματος» στην πραγματικότητα δεν λειτούργησε ποτέ στην Ελλάδα, γι' αυτό και η ιδεολογία των κομμάτων εξουσίας παρέμενε θολή («ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός», « τρίτος δρόμος» πέρα από τη δυτική σοσιαλδημοκρατία). Η βασική πελατειακή προδιαγραφή της ελληνικής «ιδιωτικής κοινωνίας» γρήγορα αγκάλιασε και τη λειτουργία του lobbying στις συνθήκες μιας οικονομίας που είχε άμεση ανάγκη το υπερτροφικό κράτος.

Τα παραπάνω δεν επέτρεψαν, βέβαια, την καλλιέργεια αυτόνομων αντιλήψεων και πρωτοβουλιών με κίνητρο τη συλλογικότητα και στόχο το γενικό συμφέρον, το στοιχείο δηλαδή που χαρακτηρίζει την «κοινωνία των πολιτών». Δεν λειτούργησε ποτέ ένα «φίλτρο» σε επίπεδο κοινωνίας που να αποτρέπει εγκαίρως την εξυπηρέτηση ιδιοτελών συμφερόντων, πριν αυτά αρχίσουν να πιάζουν ασφυκτικά το πολιτικό σύστημα, διεκδικώντας προνόμια. Από την άποψη αυτή, το τελευταίο παρέμεινε χαρακτηριστικά ευάλωτο, όπως ήταν ανέκαθεν, πολύ - πολύ πριν από τη μεταπολίτευση.

Ο λόγος της θεσμικής μας υστέρησης, έτσι, έγκειται σε μια θεμελιώδη αναντιστοιχία μεταξύ των κοινωνικών δεδομένων και του συστήματος διακυβέρνησης. Συνοπτικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης –στο οποίο η Βουλή μόνη απολαμβάνει την άμεση νομιμοποίηση από τον λαό ενώ τα άλλα όργανα του κράτους εξαρτώνται από αυτήν– προϋποθέτει συνθήκες ώριμης κοινωνίας πολιτών. Αν αυτή η προϋπόθεση δεν ισχύει, τότε αφενός η Βουλή υφίσταται υπερβολική πίεση ιδιοτελών πελατειακών συμφερόντων και αφετέρου δεν υπάρχει άλλο όργανο του κράτους

θεσμικά ικανό –δηλαδή ισχυρά νομιμοποιημένο– να εξισορροπήσει αυτή την πίεση.

Η συνέπεια των παραπάνω είναι κυρίως μια δομική αδυναμία της –εξαρτώμενης από τη Βουλή– κυβέρνησης να παίρνει ελεύθερα κρίσιμες αποφάσεις με μοναδικό κριτήριο το γενικό συμφέρον και, βέβαια, να εφαρμόζει συνολικά πολιτικά σχέδια. Ο θεωρητικά «παντοδύναμος» πρωθυπουργός του κοινοβουλευτικού συστήματος λειτουργεί όλο και συχνότερα ως «απλώς προεδρεύων» ή ως διαχειριστής κρίσεων μεταξύ ισχυρών υπουργών και βουλευτών, που εκφράζουν περιστασιακά συγκρουόμενα πελατειακά συμφέροντα στην πολιτική σκηνή. Ο –πανταχόθεν βαλλόμενος– ρόλος των ΜΜΕ, στη λήψη αποφάσεων, δεν προσθέτει κανένα απολύτως νέο στοιχείο, εν προκειμένω, αφού η λειτουργία της επικοινωνίας με όρους αγοράς είναι φυσικό να παρακολουθεί –και να επηρεάζει– την πελατειακή διαπραγμάτευση: και τα ΜΜΕ «βρίσκουν και κάνουν» στην ανεπάρκεια των πολιτικών θεσμών.

Στο πλαίσιο αυτό, πραγματικά αντίβαρα, ως διέξοδοι για το γενικό συμφέρον, δεν λειτουργούν. Η έμμεση νομιμοποίηση θεσμών όπως ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, η Δικαιοσύνη ή οι ανεξάρτητες αρχές, καθ' όλη τη μεταπολίτευση, δεν άφησε ποτέ περιθώρια, όχι τόσο «αντίστασης» σε κυβερνητικές αυθαιρεσίες (τέτοια, κατά καιρούς, υπήρξε), όσο εναλλακτικού τρόπου λήψης των μεγάλων, αναγκαίων αποφάσεων, τελικά εναλλακτικής διακυβέρνησης: το ανεξέλεγκτο «υλικό Σύνταγμα» που μας οδήγησε στη σημερινή κατάσταση, αυτό ακριβώς το έλλειμμα αποφάσεων εκμεταλλεύθηκε!

Κάποια λύση;

Δεν μπορεί κανείς να σκεφθεί κάτι άλλο από τα παραπάνω, παρά την ανάγκη κάποιας αποδυνάμωσης της ισχυρής νομιμοποίησης που διοχετεύεται σήμερα σε ένα μοναδικό όργανο. Επειδή η κοινωνία των πολιτών στη χώρα μας είναι υποτυπώδης, η μονοσήμαντη αυτή νομιμοποίηση έχει οδηγήσει ουσιαστικά σε αδυναμία διακυβέρνησης.

Αν υποθέταμε ένα ακόμη όργανο που θα απολάμβανε άμεση νομιμοποίηση από το εκλογικό σώμα –και, επομένως, θα λειτουργούσε ισότιμα προς τη Βουλή–, αν δηλαδή ο λαός έδινε ο ίδιος ένα επιπλέον «χρίσμα» για την άσκηση της κεντρικής πολιτικής εξουσίας, τότε ίσως η λήψη των αποφάσεων να απελευθερωνόταν από την ασφυκτική πελατειακή κοινωνική συνθήκη.

Η επιλογή αυτή έχει ταυτότητα: λέγεται προεδρικό σύστημα. Στην καθαρή της μορφή –όπου οι υπουργοί εξαρτώνται μόνον από την εμπιστοσύνη του άμεσα νομιμοποιημένου προέδρου, ενώ το επίσης άμεσα νομιμοποιημένο αντιπροσωπευτικό σώμα (η Βουλή) αφοσιώνεται στο νομοθετικό έργο, την πρωτοβουλία για το οποίο έχει ο πρόεδρος–, η

ισορροπία στην κορυφή της εξουσίας άλλοτε έχει λειτουργήσει ανασταλτικά, άλλοτε όμως διευκολύνει τη λήψη αποφάσεων.

Η δεύτερη εκδοχή είναι μάλλον η πιθανότερη για την ελληνική πραγματικότητα. Γιατί είναι λογικό να υποθέσουμε ότι α) η πίεση των ομάδων –είτε παραδοσιακής πελατειακής υφής είτε lobbying– δύσκολα μεταφέρεται σε ένα μονοπρόσωπο όργανο, όπως ο πρόεδρος, όταν μάλιστα οι υπουργοί εξαρτώνται αποκλειστικά από τη δική του εμπιστοσύνη και όχι από την εμπιστοσύνη ενός, μοιραία ευάλωτου σε πιέσεις, αντιπροσωπευτικού σώματος, και β) ένας πολιτικά ενεργός πρόεδρος έχει μεγάλη ευχέρεια να αφουγκράζεται ανεξάρτητες πρωτοβουλίες, να επικοινωνεί απ' ευθείας και, τελικά, να ενθαρρύνει μια αναδυόμενη κοινωνία πολιτών, ιδίως στις σημερινές συνθήκες αναξιοπιστίας της «μεγάλης» πολιτικής των κομματικών μηχανισμών.

Αυτή η ουσιαστική μεταφορά του κέντρου λήψης των αποφάσεων, απαλλαγμένη από τα «βαρίδια» μιας στρεβλής νομιμοποίησης, ίσως σημαίνει ότι επιτέλους το πολιτικό μας σύστημα θα παίρνει τις κρίσιμες αποφάσεις, χωρίς εκπτώσεις και αστερίσκους, πράγμα που είναι και το ανομολόγητο ζητούμενο τις τελευταίες δεκαετίες. Αξίζει, τέλος, να υποθέσει κανείς πως μια ριζική αναζωογόνηση της ίδιας της Βουλής – που σημαίνει ευχέρεια αντιστάσεων απέναντι στις ιδιοτελείς κοινωνικές πιέσεις εκ μέρους των αντιπροσώπων μας– θα ήταν υπό το νέο πολίτευμα περισσότερο πιθανή, αφού η εξουσία θα ήταν πλέον μοιρασμένη και, κυρίως, ισορροπημένη.

Δεν είναι εύκολο να «φωτογραφίσει» κανείς ένα πρόσωπο από τη σημερινή πολιτική σκηνή, ως πιθανό πρόεδρο προεδρικής δημοκρατίας. Τούτο δεν είναι αναγκαστικά κακό: νέα συστήματα φέρνουν και –πραγματικά– νέα πρόσωπα στο προσκήνιο. Δεν είναι εδώ επίσης ο χώρος για να απαντηθούν τα μείζονα συνταγματικά ζητήματα που θέτει μια τέτοια επιλογή. Υπάρχουν ασφαλώς τέτοια, δεν είναι όμως ανυπέρβλητα.

Μέτρα που προτείνονται σήμερα –για την ευθύνη των βουλευτών, τον έλεγχο του πολιτικού χρήματος ή τις επεμβάσεις στον εκλογικό νόμο–, έχουν ως αφετηρία μια μάλλον αισιόδοξη αφετηρία όσον αφορά τη δυναμική του σημερινού μας πολιτεύματος και, κατά τούτο, κινούνται στο «πνεύμα» της μεταπολίτευσης. Τα μέτρα αυτά θα ήταν ίσως αρκετά, αν το πρόβλημα του πολιτεύματος δεν ήταν τόσο ριζικό, αν δεν επρόκειτο εδώ για μια θεμελιώδη αναντιστοιχία με την αληθινή υφή της κοινωνικής μας συμβίωσης, αλλά για την απλή διόρθωση επί μέρους «αβλεψιών» ή «αναχρονισμών» του Συντάγματος. Όσοι στην πραγματική ελληνική κοινωνία βλέπουν σχέσεις που διέπονται από ελευθερία και ισότητα και μάλιστα μεταξύ ενεργών πολιτών, έχουν δίκιο να επιμένουν σε παρόμοιες «βελτιώσεις». Είναι όμως τόσο ρόδινη η εικόνα μας;